

५३
१७

अथ

९३
१७

ग्रन्थनामः-	“मैत्रायणीयोपनिषत्”	
कर्तृनामः-	...	
विषयः-	वैदिकसाहित्यम्	

Mytrayaniyopaniṣad.

Vedica Sahityam

186

॥ नमः सावित्री अगदेकच० नमः ॥ उं नमो बल्लो नमः ॥

९३

१७

९८०

मैत्रायणीयोपनिषदारंभः

नै ३४

९३

१७

९३
१७

१७

ॐ

मैत्रायणा

१ नस्तुर्थतत्त्वज्ञा
२ नस्तुर्थतत्त्वज्ञा

३ नस्तुर्थतत्त्वज्ञा
४ नस्तुर्थतत्त्वज्ञा

श्रीलक्ष्मीनृसिंहायनमः॥ ॥ ब्रह्मयज्ञोवा एष यत्पूर्वेषां च यनंतस्मात्तज्जमानश्चित्त्वैतान्ग्रीह
 मानमनिधायेत स पूर्णः खलुवाञ्छा विकलः संपद्यते यज्ञः कः सोऽनिधो यो यं यः प्राणाख्यमु
 स्योपाख्यानं ॥ १ ॥ बृहदथो वैनामुराजा विराज्य पुत्रं निधापयित्वेह मशाद्यतं मन्यमानः ॥ शरी
 रं वैराज्यमुपेतो राख्यं निर्जमसतत्र परमंतप आस्वायादित्यमुदीक्ष्य मात ऊर्ध्वं बाहुस्तिष्ठ
 त्यंते सहस्राहस्यातिक्रमाजगामाग्निरिवाधूमकस्तोजसानिर्देहं निवात्मविद्गवांशाकायन्य
 उतिष्ठो निश्चरं दृणीष्टेति राजानमब्रवीत्सतस्मै नमस्कृत्योवाच न गवत्राह मात्मवित्वंतत्त्ववि
 त्शुशुभो वयं सत्वं नो ब्रूहीत्येतं हृत्पुस्तोतु दुःशक्यमेतत्प्रश्नमैत्वा कान्यान्कामान् चृणीष्टेति
 शाकयन्यं शिरसास्य चरणावनिमृश्य मानो राज्ञे मां गाथां जगाद ॥ न गवत्राह मात्मवित्वंतत्त्ववि
 ज्ञा मां सशुक्रशोणितश्चेष्टाश्रुदूषीका विष्णुपुत्रपित्तकफसंघाते दुर्गंधे निःसारेऽस्मि ना
 रीरेकिं कामोपनौगेः कामक्रोधजैर्लभो हनय विषादेश्च वियोगानिष्ठसंप्रयोगः क्षुपि

स्मृत १ लिंगधर्मा

२ नेत्रमल

पूर्वकांते जपतादिकर्मविष्णु पूजने

२ साधनैः सर्वे ब्रह्मपूजनं विविधं ३ २ परमात्म

२ चपतादि कृतान्तः कर्तव्यं नूत्ना

२ देवदिग्द
३ मोक्षोपाय
४ यः प्राप्नोति
५ शीतिस्तद्व
६ ज्ञानमयं

२ हृदि स्थितो व

३ भागा

४ श्री

मैत्रायणा

वावतिजगतिप्रदर्शित 3

3 कृत्वात्यर

3 प्राणास्त्रापापित्वा स्वप्नं विविधयानि

2 संधातोर्जगत्तैरं

अहंममेति कर्तारं

3 प्रव्य

1

3 विविधवासनोवासनावासितांतः कर्तुमधिकाराननुजय

श्रीशिवो

प्रथमः प्रपाठकः। अथ जगवानुशा कायन्यः सुशीतस्त्वमब्रवी प्रजानंमहाराजबुरुदधेस्वाक्रुवंशध्वज

तिलका

श्री प्रमात्मज्ञः ततस्तत्पत्यंमरुन्नान्मेतिविश्रुतोसीत्ययंवावरयत्वात्मातेयः कतमो जगवाशतितः

देहक्याव

होवाचेति॥ अथपएषोस्वासाविहंजनेनोर्ध्वमुक्रांतोर्ध्वमानोर्ध्वयमानस्तमः प्रणुदत्वेष्टात्मेष्टाह

संमता

जगवानुमैत्रिरित्येव॥ ह्याहाथयएषसंप्रसादोस्मा छरीरास्यमुद्यायंरंज्यातिरूपं संपद्यत्वेनरूपे

यात्रिनिष्पद्यतएषः प्राप्तेतिहोवाचेतदमृतमन्नयमेतद्वहेति॥ अथस्वाचियं ब्रह्मविद्यासर्वोपनिष

द्विद्यावाराजन्नास्माकंजगवतामैत्रिणारव्याताहतेकथयिष्यामीत्यथापहतपाप्मानसिग्मतेजसाक्र

द्धरेतसोवावस्थित्यादिति श्रूयंतेयक्रुतं प्रजापतिमब्रुवन् जगवन्शाकटमिवाचेतनमिदं शरीरं क

स्येवखल्वीदृशो महिमातो दियनूतस्यपेनैतद्विधमेतच्चेतनवत्प्रतिष्ठापितं प्रचोदयितावा अस्ययज्ञ

जवचेमिददस्माकं ब्रूहीतिताहोवाचेति॥ योहृस्वबुवावोपरिस्थ श्रूयंतेगुतोऽध्वोर्द्धरेतसः

१ प्रपंचस्योपरिनिष्पद्यंतेत्युक्ते सर्वानितोसाक्षी

संवाधन

१ वाउपरिस्थितएवप्रपंचांतरनुगम्यमानोपिनतास्मिस्थितः असंगतएवसंस्थदपिस्थितः

देहेति संघ
तो विलसंता
वा २

१ यथोर्द्धरेतसो
योगिनो गुणेषु
विषयेषु वर्तमाना
श्री
अपितन
२ संगतम
तस्य

१ एवायं
ब्रूतोऽहं

ॐ

अवैशप्रकाश

२ उपाधि ^{माणा} ^२ प्राणात्यक्तं

२ जीव

अतिः तं प्रजहान्मां प्रापद्यत जहते मं पुरुष मिति २

सृता शमे वा प्रबुद्धा अत्राणा स्थाणुरिव तिष्ठमाना अपश्यत मनारमं सोमं तैतासां प्रतिबोधना
या अंतरं विविशा मीति स वा मुरिवात्मानं हृत्वा अंतरं प्राविशत् सैको नाशकत् स पंच
धात्मानं विजज्यो च ते यः प्राणोपानः समान उदानो व्याना रत्न धाय ६ योर्ध्वमुक्ता मत्पेषवा
वस प्राणो यो यमवा ३ संक्रामत्पेषवा वसोपानो यधेन वा एता अनुगृहीता ह्येष वा वस व्यानो ययो
मं ~~तान्~~ विष्टो धातुरन्त्यापाने प्रापयत्यनिष्टो वाङ्मेहे समान यत्पेषवा वस समान सं
ज्ञा उत्तरं व्यानं स्वरूपं चैतेषां मंतरा जस्तुतिरेवोदानस्या धी यो यं पीता सितमुज्जिरति निजिरतीति वै
षवा वस उदानो यो वा ४ सुरंतर्था मम जिजवत्यंतर्था ममुपा ६ अंचैत यो रंतरं देवो ह्यं प्रा सुवत् यदो
ह्यं ६ स पुरुषो ययः पुरुषः सोऽग्निर्वैद्यानरो न्यत्रा पुक्तं मय मग्निर्वैद्यानरो यो यमंतः पुरुषे ये

अवैशप्रकाशः

२ यः यः नेन प्राणापानौ गृहे प्राणा रूपेण निवेष्टितं उता जा
६ रूपेण चैता यद्वत्मा १

परस्परं
ज्ञान भक्तिः

सर्वं धातुं धातुजातं पञ्च नयं नयति अतो म्रिः
विश्वं सर्वं नृणां ह्योपज कृतं देहादिभ्य नयति
अतो नयति

३

३

उपदेतः अक्षयुक्तितो वक्तुं प्रश्नः

अनहोनः क्षामयेन देहादा वहं मता हेतुशून्येन

निः प्रपंचः

मनः

सवा एष भूदः पूत सून्यशीतो प्राणो निरात्मानं तो ह्यप्यस्थिरः शाश्वजै तो स्व तंत्रस्वे महि मिति छत्यनेनेदं शरीर
चेतनवृ प्रतिष्ठापितं प्रचोदयिता वैषोप्यस्येति ते हो चुर्न गवन कथमनेनेदं शरीरानि छेनेतद्विधमिदं चेतन
वत्प्रतिष्ठापितं प्रचोदयि वैषोप्य कथमिति तान् हो वाच्यं । ४ । सवा एष सूक्ष्मो ग्राह्यो दृश्यः पुरुषसं
ज्ञां बुद्धि पूर्वमिहै वावर्तते शरीरेति सुसम्ये वा बुद्धि पूर्व विबोधा एवमित्यथ यो हरव लुवा वैतस्य
सोऽ शोयऽ यस्येता मात्रः प्रतिपुरुषः क्षेत्रज्ञः संकल्पाध्यवसाया निमान लिंगः प्रजापतिर्वि
द्यात्प्यश्चेतनेनेदं शरीरं चेतनवत्प्रतिष्ठापितं प्रचोदयिता वैषोप्येति ते हो चुर्न गवन यद्य
नेनेदं शरीरानि छेनेतद्विधमिदं चेतनवत्प्रतिष्ठापितं प्रचोदयिता वैषोप्य कथमिति तान् हो वा
चेति । ५ । प्रजापतिर्वा एको ज्येति छत्त स नारमतेकः स आत्मानमनिध्यामत्वा ब्रह्म प्रजाप

समानवात्ययं निर्विप्रविशसर्वसृजतिमिदं

अविद्यकं

१-प्रालोचनेन

संकेत्यतः
उपादयमान
कमरमिति
मते

विद्यमानं पूर्णं
तत्त्वतः पुनश्च
स्वप्रकाशं च
लिङ्गं

विस्मिता
अक्षयस्य

३

मैत्रायण

१ नित्यशुद्धा

२ उक्तार्थे अन्वया

३ तत्तत्कमत्रि

पा १३ अन्वय

तात्पर्या अत्रिधा श

ब्रह्मतात्पर्यमत्रः स

कृतात्तात्पर्यमत्रः स

चतुर्धा श

संज्ञे

तै। १। प्रसिखल्यन्योपरोनूतात्मारूपो योयं सितमितैः कर्मफलैरचिन्तयमानः परिचमत्येतो मंदसर्तयो निग

द्यता इत्यवाच्यो धर्मागतिर्द्वैरचिन्तयमानः परिचमतीत्य ३

तैमंतर्ष्यावस्थित इत्यवस्थिता इति १। द्वितीयप्रपाठकः ३। ते होचुर्न गवन् यद्येवमस्यात्मनो प्राप्ति
मानं सूचयसीत्यत्रोवापरः कोयमात्मारूपो योयं सितमितैः कर्मफलैरचिन्तयमानः मंदस
तये निमापयता इत्यवाच्यो ३ धर्मागतिर्द्वैरचिन्तयमानः परिचमतीति स्मोप
प्रधानं पंचतन्मात्राभूतशब्देनेत्यं तेथ पंचमहाभूतानि भूतशब्देनोच्यं तेथ ते
पांय समुदयं तन्मात्रा रीरमित्युक्तं मथयो ह खलु वाव शरीर इत्युक्तं संसृता मेत्य
क्तमथा मृतो स्यात्मा विदुरि बपुष्करा इति स वार्ष्णेजिभूतः प्राक्तनैर्गुणैरित्यपो
जिभूतत्वात् संसृत्तत्वं प्रयातः संसृत्तत्वादात्मस्वंप्रभुं जगवंतं कारयितारं नो
पश्यत्तु गौतमे रुह्यमानः कलुखी त्ततश्चास्ति रश्मिं बलो लुप्यमानः स स्पृहोयग

आत्मणादिः सत्

चरुकादिः

जिगंशरीरं सत्

चाय

तित्कृतं सत्

अलं तत्वावेकत्वं

विद्यार्थी

तत्ताः सिद्धिगुणः ज्ञानेनैव यदिति स पञ्चतन्मात्राभूतशब्देनेत्यं तेथ पंचमहाभूतानि भूतशब्देनोच्यं तेथ ते

१ प्राक्तनैर्गुणैः देहेऽपि निप्रवृत्तकाले रतं तत्तत्तत्तात्पर्या
नः। कानां कायनां ककारादितः १
२ नद्वैत्वात्मनिसत्तास्मृतिरूपेण स्थितः
३ सत्तः सुखजोगलहाभ
४ नप्रमायः

ॐ चिदात्मा नृतात्मा वस्तुतो न जे हस्त हि नृतात्मा कथं संसार प्रवृत्ति

१ इच्छमर्थे २ उः प्रथमार्थे ३ पात्मा वतवा अन्या भिन्नादि १

पत्नी व कोश प्रस कोट राका शे

आग्निमाती त्वं प्रयाता इत्यह ६ सोममेदमित्येवं मम मानो निबध्नात्मात्मनामानं जाले नेव रवचरः कनस्य
उफले रजि नृत यमानः सदसद्यो निभा पद्यता इत्यवांचो ३ ध्वा वागति द्वे रजि नृत यमानः सस्य
ये विन्नमतीति कतम एष हति नानु होवाचे १ अथान्यत्राप्यक्त ७ यः कर्ता ३ सोयं वे नृतात्मा कर
तेः कारयितांतः पुरुषो ययथाग्निना य स्पिं उवा निजुतः कर्ता नि ह्यमानो नानात्वमुपैतेव
वाखत्वा से नृतात्मांतः पुरुषेणा निजुतो गुणो ह्यमानो नानात्वमुपैति च उक्ता लिं च उद्देश
विधंच उरशीति धाप रिता ते नृत गता मेद द्वे नानात्वस्य रूपं तानि हवा एतानि गुणानि प्रदुषे
तो विज्ञानि च क्रमि वमृत्पवेनेत्यथ यथा य स्पिं उ ह्यमानेनाग्नि रजि नृत यत्वे वना नि नृत यत्वे सो पुरुषे रि
नृत यत्वे नृतात्मां ओप सं शिष्टत्वादिति अथान्यत्राप्यक्त ७ शरीर मिदं मेधुना देवो जूतं स वृद्ध पेतं नि
रयेथ मूत्र धारेणानिः क्रांतमस्ति निश्चितं मांसेनानुलिप्तं चर्मणा वनइ ७ विरपूत्र पित्त कफ मज्जा मे

४ इति लो

५ मातः

चतुरशाति योनिः

मातृ र पान ५

महिकर्ता

व्याप्तः

उद्भादि चतुर्
शनुवनानि

मा सं प्र वि ह

मातृ हतो

१ सार संध्या त वैराग्ये दर्शति २
सहजा वेन

सैनापता

देवधर्मविदुःकारणेनम
नमो नत्वा तेषां धर्मव

२. यथा विद्यादिभिः परां जेतुं शिष्यः

२. अपानुषिष्ये शसिते यवानां लिङ्गः

अवक्तव्यः

यथा सुपरिहितं पुद्गलः

मरुताः शालिः सति उ-यां आपातस्य

शिवसाक्षिरन्ये श्चामयेर्नहुनिः परिपूर्णं केशववसुनेतो ४। अथान्यत्राप्ये संभोदोचयं विषादो निप्रानं प्र
मादो निजजरा रोकः सुखिपासा कार्पण्यशोधो नास्ति क्व मज्ञानं मां सधैः नैः कारुण्यं मूढत्वं निद्रा उदयानि रा
तित्वमुद्वतत्वमसमत्वं मिति तामसान्यं तस्मिन् सारो हारा गोलोचो हिः सारति दिष्टिग्या हृतत्वमीषी
काममस्तिरत्वचनत्वं व्यत्यजिगीषा योपाजनं मित्रानुग्रहतां परिग्रहबलं बोनिष्ठे द्विदिपार्थेषु द्वि
ष्टिरिष्टेषु निश्चयः शुक्तस्वरोऽत्र तमस्त्विति राजसान्योतः परिपूर्णं एतैरभिन्नता इत्ययं नूतात्मा तस्मा
न्नीतारूपाण्याप्नोतीत्याप्नोति। प। द्वितीयप्रपाठकः ॥ ते ह खलु बाबोर्ध्वरेतसोतिविस्मिता अत्रि
समेत्योचुर्न गन्मसोस्त्वनुशाधित्वमस्माकं गतिरम्या न विद्यता इत्यस्य को विधिः नूतात्मनो ये
नेदं हित्वात्मन्येव सायोज्यमुपैती ॥ अथान्यत्राप्ये कं महानदी धर्मयइवानिर्वर्तकमस्य यलु
राष्ट्रतंसमुक्ते इवेतेवदु निवार्यमस्त्वमृत्पोरागमनं सदसत्फलमयैः पाशैः पंगुरिचबद्धबंध

जिगेत्तयते
साधनेषु ग। श
कल। निप्रमं व
५। ३
धूलिचक्षुषं च
स्वकारिणः

न
अवस्तव
गूढा निप्रायः

विदात्मनै
नूतात्मनि कान

श्री
५

नूतात्मन

यावत्तु वृत्तिता इव सचि कालेनेकया पुरुषार्थे ताधतः
नमित्याह स। सति

२. ज्ञानं विना। महानदी पुनः पुनर्नयत
॥ सप्तमं पदं पदं नूतनं यतः कर्म यतः
२. त्रयुक्तीति। यतः हेति। उत्रावुप। स.
साधनं सदादिक्रियातीति नूता

नस्त्वेवास्वातंयंयमविषयस्यस्येवानहुतयावस्यमदिरोम तद्वमोहमदिरोम तं पाप्मना गृहीत इव
 त्राम्यमाणा मरुत गदह इव विषयदष्टं महं धकारमिव रागांधमिदं जालमिमाया मयः स्तत्र
 इवमिष्यादर्शनं कंदलीगर्ज इवासारं नट इव स एव वेषचित्रमिति निरिवमिथ्या मनोरथमित्यथोक्तं।
 शब्दस्पर्शदयो ह्यथमित्ये अनर्थ इवालिताः। येषां स कस्तुनूतात्मानस्तरेतपरपदं। २। अयं
 वावखस्यप्रतिविधिर्नूतात्मनो यद्येद विद्याधिगमः स्वधर्मस्यानुचरणाः स्याम्येधेवानुक्रम
 तास्वधर्मस्य वापन द्रुतः स्तं वशायेवेतराण्यनेनाध्वजा गृजवत्यन्यथावाडि तेष्वधर्मो नि
 हितो यो वेहेषु न स्वधर्मोति क्रमेणा श्रीजवत्यधमेधेवानवस्वस्तपस्वीवेत्यन्यता इत्येतदयु
 युक्तं नातपः स्कस्यात्मज्ञानेधिगमः कर्मसिद्धिर्वेत्येव ह्याह। तपसा प्राप्यते सत्वं सत्वा स
 प्राप्यते मनः। मनसः प्राप्यते ह्यात्मा यमास्थान निवर्तता इति। ३। अस्ति ब्रह्मेति ब्रह्मविद्या वि

तत्त्वज्ञानं यत्न

स्वधर्मावरोधं

राजाका
 नृपसम
 शब्दमनु
 प्रकाश
 ततो मे प्र
 लोकायः

सकर्म

विवेकनिष्ठान

ननु आश्रमे श्रद्धातपसा प्राप्यते

वर्त्मसहिपयो वा कर्म

उक्तं सारधेनं तस्मिन् यदं तपः प्राप्यते

मनसश्चेद्विद्याणां एकाग्रं परतपः। सज्जग्या सर्वधर्मे सोऽस धर्मः पर उच्यते।

मेत्रायता

१ धवागूपा क-यात्रि हो नवत अथकिमा
२ कर्मउपासनयाचितनं
३ यथा

१ हिरण्यमन्त्रि परंप्रसक्त

२ अतीकं प्रणयं होत अथकिमा ३ उपरि ४ मध्यामयोगनिरत

दबवी ब्रह्मद्वारमिदमित्येवेतदाहयस्तपसापहतापमा ॥ उं ब्रह्मगोमहिमेत्येवेतदाहयः सुयुक्तोऽज
संचितयतितस्माद्विद्ययातपसाचितयाचोर्पत्नते ब्रह्मसब्रह्मणः परएतानवत्यधिदेवत्वंदेवे
न्यश्चेत्यक्षयमपरिपितमनामयः सुयमभुतेयएवविद्वज्जननेनत्रिकेणब्रह्मोपास्तेयमेः परिपू
णोनिनूतोयः ॥ यितुश्चतेर्विकमुक्त चात्मन्येवसायोज्यमुपेतिधातेहे ॥ चुर्जगतन्निवाद्यसीत्य
निवाद्यसीतिनिहितमस्माजिरेवतद्यथावदुक्तमनसीत्यथो नरं प्रश्नमनुब्रूहीत्यग्निवीपुरादि
त्यः कालोपः प्राणोन्नं ब्रह्मामदे विष्णुरित्येकेन्यमनिध्यायंत्येकेन्यः ॥ त्रैयः केतमायः सोऽस्मा
कंब्रूहीतितानूहोवाचेति ॥ पावसगोवावैता अग्न्यास्तनवः परस्यामृतस्याशरीरस्यतस्यैबलोको
प्रतिमोद ॥ तीहपोयस्य ॥ नुषक्त इत्येवह्याहब्रह्मखाल्विदः ॥ वावसर्वः ॥ यावास्या अग्न्यास्तनवस्ता अ
निध्यायेदर्वेयेनिक्रुपा ॥ चातस्ताजिः सदेवोपयुपरिलोकेषुचरत्यै नस्मृक्षयएकत्वमेतिपुरुषस्यपु

चित्तप्रसादित
यति

विद्यातपाचिंत
उपदेसना

निर्गुलवस्त

श्री
६

समस्तस्य
साधनेपूजा
१ सधिवतस्तप
२ साधविष्णो
३ यथाततोऽनु
४ यथाततोऽनु

उपासना

१ अहं हतिः अथा
सपरिदेदः

तादेवताजिः
सदेवता

प्रलाभिजो
प्रलाभिजोदेवताऽहं

वक्रभाता
उक्त उपालनाऽगनमत्करदमंगान् २५६ १

ब्रह्मणोऽभिदेवताऽहं यस्तु पासकः पंचाश्रि
अथ मेधया जिह्वेति दिनागता विजयते तति ३ स्वभायता लोकस्य ३

उपाधितः

रुषस्याऽचतुर्थः प्रपाठकः प्रथयथेयं कोसायनी सुतिः । त्वं ब्रह्मा त्वं च वै विष्णुस्त्वं रुद्रस्त्वं प्रजापतिः ।
त्वमग्निर्वरुणो वायुस्त्वमिंद्रस्त्वं निशाकरः । त्वमन्नं त्वं यमस्त्वं धृतिर्वीर्यं त्वं विश्वं त्वं मथायुतः । त्वार्थं
स्वानाविकेये च बहुपासं स्त्रितित्वयि । विश्वेश्वर नमस्तु न्यविश्यात्मा विश्वे नतू विश्वनुकृविश्व
मायुस्त्वं विश्वं ऊरति प्रनुः । नमः शांतात्मने तु न्यनमः । गुह्यं तमायवै । अचिन्त्याया प्रमेयाय अनादि
निधनाय वेती । तमो वा इमं यत्रासीदेकं तत्परं स्यात्तत्परं एतं विषमत्वं प्रयातो न रूपं वैरज
स्तद्वजः खल्वीदितं विषमत्वं प्रयातो न देस च स्य रूपं तस्मिन् च मेवे रितं रसः संप्राप्तव ३ सो ६ शो
य ६ यश्चेता मात्रः प्रतिपुरुषः क्षेत्रज्ञः संकल्पः धीवसाया निमोनलिंगः प्रजापतिर्विश्वेश्वर
स प्रागुक्ता एतास्तन कोथयो ह खलु वा वास्यताम सो ६ शो सो स ब्रह्मचारिणो ३ यो य ६ रुद्रो ययो ह
खलु वा वास्यराज सो ६ शो सो स ब्रह्मचारिणो यो य ६ ब्रह्मा ययो ह खलु वा वास्यमातृको ६ शो सो

प्रातःकः

मन्त्रः
कारणो ब्रह्मणे

प्रतिविबः

उक्तार्थः
प्रतिविबः
स्यता १२

हविषाधः

१) अग्निविक्रमः

वसाविष्णुः

२) सर्वव्यापकः

अनन्तप्राणा-आदित्ये

मनेकादशोदितः बुद्धिपि

नाना

सब्रह्मचारिणोऽथोपविष्टः सवा एष एकधा स्त्रिधत्त नूता हृद्यैकादशधा द्वा एराधा परिमितधा धो
 जूतठ जूतत्वा जूत नूतेषु चरति प्रविष्टः स नूतानां मधिपतिर्बन्धुवाश्चैतत्समावात्मानं तर्बहिश्च
 तर्बहिश्च। १। पंचमः प्रपाठकः। विधावा एष आत्मा आत्मानं विनर्त्य बहयः प्राप्नोयश्चावाप्त
 वादित्याथ द्वेवा एता अस्थपयाना अंतर्बहिश्च। होरात्रेणो तो व्यावर्त्तेते सौवा आदित्यो बहिरा
 त्मा तारात्मा प्राप्नो तो बहिरात्मा व्यागत्पांतरात्मनो नुमीयते गतिरित्येव हृदा हाथयः कश्चिदि
 धन्यपहृतपाप्राध्वनो वदतमनास्तानिष्टु आवृत्तचक्षुः सो अंतरात्मव्यागत्पावहिरा
 त्मनो नुमीयते गतिरित्येव हृदा हाथय एषोतरादित्येहिरात्मयः पुरुषोयः पश्यतीनां हि
 रण्यवस्मात्स एषोतरे हृतपुष्कर एवाश्रितो नृमनि। १। अथ एषोतरे हृतपुष्कर एवाश्रितो
 नृमनि स एषो अद्वि विप्रितः सौरः कालारब्धो हरपः सर्वनूतान्यनमनीतिकः पुष्करः किः म

वा
इष्टाकात्मा देवता
उह्याः सूर्यज
सूर्यपावनानि

३) अग्निविक्रमः
४) अग्निविक्रमः
५) अग्निविक्रमः

मनेकादशोदितः
बुद्धिपि

१) प्राणा नुवादेन
आदित्यात्माः

हविषाधः
देवता सूर्यज
मनाः प्राणात्मा
साक्षिप्राप्ता
नोत्ता

३) अग्निविक्रमः
४) अग्निविक्रमः
५) अग्निविक्रमः

मनेकादशोदितः
बुद्धिपि

नवोर्नेलेनासि

योवे तीरु वाच तसु चरं योपमा कशोस्येमा श्वतं स्वेदिश श्वतस्य उपदिशोदलस ७ स्थात्रास
मर्वागुवेचरत एतौ प्राणादित्या एताज्पासी तौ मित्येतद स्तेराव्या हृतिभिः सावित्र्याचेतिश
देवाव ब्रह्मणो रूपे मूर्ते चा मूर्ते चा यय मूर्ते तद सत्पुंय द मूर्ते तसत्पुंय ससं त द्रुल्य ब्रह्म त
ज्योतिर्यज्यातिः सत्रा दित्यः सवा एष उ मित्येतद स्थात्रा नवत सत्रे धात्मानं व्य ऊरु ता उ
मिति। तिस्रो मात्रा एताभिः सर्वा मिद मोत प्रोतं चैवा स्त्रीत्येव ७ ह्यो हेत वात्रा दित्य उ मित्ये
वंध्याय तत्रात्मानं युंजी तेति। ३। अथा त्पत्रा पक्क म थर व लु य उ जी थः स प्र णा वा यः
प्रणावः स उ जी थ ह्य सौ वात्रा दित्य उ जी थ ए प प्रणा वा ह्येव ७ ह्यो हो जी थं प्रणा वा
रम्य प्रणोतारं नारूपं विगत निरं विरजं विमृ त्यं त्रि पदं अक्षरं पुनः पंचधा ज्ञेयं निहितं गुह्यं
सयामित्येव ७ ह्यो हो ई मूर्ते त्रिपातु ब्रह्म शाखा आकाश वायु अग्नि द क भू म्पा दया ए को च च

अत्र ३

३९

अनातिता

अनो मर्वा ज स
तेजा मर्वा ज स
जा

परमात्मा १ ज्ञानं जगता ह्यं ज्ञानं पुनरिति १५ गुण

विकारातीत

अक्षरं १२
अक्षरं को विकाराः १

अक्षरं नाहं

मैत्रायणा

उपास्यस्मान्नो गुणान्तरं

वलोपादानत्वात्

अथान्तर्गतं

पुनर्विदं

विश्वरूपेण

नामैतत्तु ब्रह्मैतत्स्यैतत्तैजो यदसा आदित्य उमित्येतदक्षरस्यैतत्तस्मादोमित्यनेमेत
दुपासीता जस्यमित्येकोऽस्य संबोधयितेत्येव वक्ष्यामि ॥ एतदेवाक्षरं पुण्यमेतदेवाक्षरं परं
एतदेवाक्षरं ज्ञात्वा यो यदि ह्येतत्तत्तत् ॥ ४ ॥ अथान्यत्राप्युक्तं ॥ ५ ॥ स्तनवत्पेषास्यतन्मूर्तिमि
ति स्त्रीपुंनपुंसकेति लिंगवत्पेषाग्निर्कयुरादित्या इति नास्य तेषाथ ब्रह्म रुद्रो विष्णुरित्यधि
पतिवत्पेषाथर्गाहपत्यो दक्षिणाग्निरासुवनीया इति मुरववत्पेषाथ नग्यजुः सामेति विहा
नवत्पेषाथ नृत्तुवस्वरितिलोकवत्पेषाथ नूतं नव्यं न विध्यदितिकालवत्पेषाथ प्राणोऽग्निः
सूर्या इति प्रतावत्पेषाथान्नमापः श्वेदमा इत्याप्यायवत्पेषाथ बुद्धिर्मनो हंकार इति चेतन
वत्पेषाथ प्राणोऽपानो व्यान इति प्राणवत्पेषास्यत उमित्युक्ते नैताः प्रस्तुता अर्चिता अर्चिता
नवन्तीत्येव वक्ष्यामि हेतुं सत्यकाम परं च ब्रह्म यदोमित्येतदक्षरमिति ॥ ५ ॥ अथाप्याहृतं

उपास्यस्मान्नो गुणान्तरं

अथान्तर्गतं

पिप्पला
हेमवर्मा

वत्तपद्विहोपासनादिकारणं

स्तनवत्पेषास्यतन्मूर्ति

पादनाति... सत्त्वस्य च सप्र... सस्मृतयेन त्रैलोक्याय ते

वाहरमासीत्समस्य प्रजापतिस्तपस्तत्त्वा नुव्याहरत नृनुव... स्वरित्येव हि वास्य प्रजापतेस्व विष्टातव
र्यालोकवतीति स्वरित्यस्याः शिरोनामिर्नुवोचूः पादमज्जादित्यथ सुरायत्ता हि पुरुषस्य महती माना च
तु बाह्यं यमात्राश्चरति सत्यं वै च सुराक्षित्यवस्थितो हि पुरुषः सर्वार्थेषु चरति तस्माद्भूतं च ३ स्व
रिक्पासीतानेन हि प्रजापतिर्विष्णोः त्मा विश्वचक्षुरिवोपासीते... प्रजापतिर्विष्णोः त्मा विश्वचक्षु
रिवोपासीते... त्वेवं ह्येषा वै प्रजापतेर्विष्णुर्नृत्तनूरतस्याभिदठः सर्वमंतर्हितमस्मिंश्च सर्वमि
नेषांतर्हितं तितस्मादेवोपासीतेति... तस्य विबुधैरेण्यमित्यसौ वाचादित्यः सविता सबाएवं प्रवे
रणीय आत्मका मेनेत्याहुर्ब्रह्मवादिनो यजुर्गोदेवस्य धीमहीति सविता वै देवस्ततो यो स्य जग
चित्तयामीत्याहुर्ब्रह्मवादिनो यधियो यानि प्रचोदयादिति बुद्धयो वै धियो स्ता यो स्माकं प्रचोदयादि
त्याहुर्ब्रह्मवादिनो यजगदितियो हवा अमुष्मिन्नादित्ये निस्तितस्तारकोक्तिरिवेष जगद्विना
निर्गतिरस्यहीति जगज्जिह्वयतीति वैषजगदितिरुद्रो ब्रह्मवादिनो यजगद्विना सयती मानुलोका

इति तस्य
सावित्री चतुर्षु
लोकैः सप्तधा

मंथनं

उत्तमं

हृत्कृतांति

प्रथमं पदं
तद्विष्णोः
कोट्यनायः
पञ्चाक्षरं
नैवेद्यं
प्रतप्यते
तेन

४ आत्मशास्त्रे

नरइतिरंयतितीमानिभूतानिगइतिगकुंयस्मिन्नागकुंयस्मादिमाः प्रजासस्मात्प्रगत्वा
 जगःशश्वत्स्यमानसूर्यः सवनात्सवितादानादादित्यः पवनात्पावनोधापोऽप्याय
 नादित्येव ऽह्यहखत्वात्मनोत्मानेतामृताख्यश्चेतामंतागंतोश्च शनैः पितृकत्तवित्तायिता
 धाताद्रष्टाश्रोतास्य श्रुतिवविभुविग्रहे संनिविष्टा इत्येव ऽह्यहययत्रदेतीभूतं विना
 नंतत्रहिश्रुतोतिजिघ्रितिरसयतिवैवस्युशतिसर्वमात्मा जानितेतियत्रादेतीभूतं वि
 ज्ञानं कारका रणं कर्मनिर्मुक्तनिर्वर्तन मनोपमं निरुपायं किंतु दवायं ॥ ७ ॥ एष
 हिखत्वात्मेशानशंस्तुर्नवोसदः प्रजापतिविश्वसृकहिरण्यगर्भः सत्यं प्राणोहंसः शास्ताविष्णुर्नाग
 रायणोर्कः सविताधाताविधातासंभ्राडिंदुद्वितियएषतपत्यग्निरिवाग्निनापिहितः सहस्राक्षेणहिर
 ण्यमयेनाडेनैषवावजिज्ञासितव्याचेष्टव्यः सर्वभूतेभ्यो नयंदत्वा रणं गत्वाथ बहिः सत्वेन्द्रियाधीनस्वानु

१ हिराण्यमंडेनअनेक
 छिद्रवतामहताज्वालाज
 हितेनाग्निनाग्निहोमैह
 विहितं कर्त्तव्यं नयोद

वास्तवेनेद
 निरस्पति
 जानानिउपाधप
 जायेतगमे
 रयोनेदकारव
 ति

श्री
 ७

शश्वत्

पश्यति

शाश्वतः

२ उपासकस्य नो ज्ञाने कर्तव्यं उपदिशति

सुपासक

२ गायत्री ३ मन्त्रात्मकः श्रावणरितः

शरीरादुपलभ्यते नैव मिति विश्वरूपं हरिणां जातवेदसं परावृतं ज्योतिरेकं तपतं सरस्वतिर्मिश्रतथा
यत्तमानः प्राणः प्रजानां मुह्यत्येष सूर्यः । तस्मादाह पुनस्तथा त्वमेव विदमनेवाग्निध्यायत्पात्म
नेव यजतीति ध्यानं प्रयोगस्त्वमनोविदं हि धृतं मनः पूतिमुखिष्टोपहतमित्यनेन तत्त्वावयेत् । उच्यते
ह्योपहतं यच्च पापैर्दत्तं मृतसूतकावावसोः पवित्रमग्निः सवितुश्चरश्मयः पुनंच नममदुःख
तंच यदभ्यतः अग्निः पुरस्तात्परिद्धाति प्राणायत्वा हापानायत्वा हापानायत्वा हासमानायत्वा
होदानायत्वा हेति पंच निरजि जुहोत्यथावशिष्टं यतयाग आत्यथोद्भिर्नूय एवो परिष्ठात्यग्निः
धमत्याचो तोमूत्या त्वेज्यानः प्राणाग्निर्विश्वोसीति च द्वाभ्यामात्मानमग्निध्यायेत् । प्राणोऽग्निः पर
मात्मा वै पंचवायुः समाश्रितः । स प्रीतः प्रीणातु विश्वं विश्वं नुक् । विश्वोऽसि वैश्वानरोऽसि विश्वं त्व
याधार्यते जायमानः । विशंतु त्वामाहुतयश्च सर्वाः प्रजास्तत्र यत्र विश्वामृतो सीत्येवं न विधित

उपासनाख्ये
६ भाग्ये
१ विष्टो
स्मृतिः १० यजे
२ गायत्री ३ मन्त्रात्मकः

ध्यानेन
देवस्य

मंत्राः स्तुति

तदा

३॥ नृणां त्माह्वयमस्य कर्त्ता प्रधानतया तस्मात् त्रिगुणं तो ज्योत्स्ना ॥ अथ तिर्मध्ये स्थित मता स्फूर्तेन प्रदत्तेन चेतनं
 त्वत्वेनेनात्मानं पुनरुपेति ॥ १॥ अथापर उवेदितव्यमुत्तरे वि को रो स्यात्प्रयत्नस्य
 मुक्ता इति तस्या ये त्का पुरु षो तस्मै त्र दृ षं नाम प्रत्यय ऽ यस्माद्दी ज सं ज वाहि पश
 वसस्माद्दी जं प्रो ज्य मनेनेव प्रधानस्य प्रो ज्य त्वं व्याख्या तं तस्माद्दी त्का पुरु षो प्रो
 ज्या प्रकृतिस्तस्मै मुक्ता इति प्राक्तन मने त्रिगुणं तन्ने द परिणामत्वात् महदाद्य
 विशेषांतलिंगमनेनेव च दृ श विधस्य मार्गस्य व्याप्तिरुच्यते भवति सुखदुःख
 मोहसंज्ञा ॥ अन्तर्गतमिदं जगत् ॥ नहि बी जस्य स्यादुपरि ग्रहोस्तीति यावत्तत्र
 स्तुतिः ॥ तस्याप्येवंति सृष्टवस्तु स्य नत्वं प्रति वै को मार ऽ यो व जं ज रा परिणामत्वात्
 देनैव प्रधानस्य व्य क्त तां गतस्योपलब्धिर्भवति तत्र बुद्ध्यादी नि स्वादु निमग्नं

याथा

कार्त्तिके ज्योत्स्ना
यस्य तामाचिह्नये
सर्व

कार्त्तिके ज्योत्स्ना
यस्य तामाचिह्नये
सर्व

याथा

उदयोपेय
याथा नृणां
दित

यादिसंज्ञा
यस्य तामाचिह्नये
सर्व

याथा

श्री

१०

सध्यवसायसं कल्याणिमाइत्यर्थे द्रियाथनिपेवस्थादु निमवसेव ८ स नलोडि य
कमति प्राणकर्मण्ये व व्यक्त मन्मथ त्त मन्मथ निगुणो ज्ञोत्ता नोत्ता नोत्ता नोत्ता नोत्ता
तन्यप्रसिद्धं तस्य यथाग्निर्वैदेवानामन्नादः सोन्तमग्निनेवान्नमित्येव ८ विस्मोम
संज्ञोयेत्तात्माग्निसंज्ञोप्यव्यक्तमुरवा इति च वनात् पुरुषो ह्यव्यक्तमुखेन त्रिगु
णां भुक्ता इति यो हेव ८ वेदसंन्यासी योगी वात्मया जीवेत्यथ यद्वन्त काश्चित् श्रुत्या
गारे कामित्यः प्रविशस्य शंतीं द्रियाथंति द्वयोर्न स्पृशति पृविशन् संन्यासी योगी
वात्मया जीवेति ॥ १० ॥ पर ८ वा एतद्वात्मनो रूप ८ यद्वन्त मन्मथ यो ह्ययं प्राणो
यनयद्यश्नात्मा मंता श्रोता ५ इष्टवक्ता व्राता जवति श्रोता जवति स्पर्शजवति वक्ता
जवति रसघ्निता जवति व्राता जवति दृशजवतीत्येव ८ व्याह ॥ अन्ता दे प्रजाः प्रजायेते

चिरिष्टो

अथेन्द्रागोपा

या काश्चित्पृथिवीप्रिताः। अतो नैव जीवंत्यथै नदपियं त्यंततः। अथान्यत्राप्यक्तः सर्वोऽपि
 रुवाहमानि नूतान्यरुहः प्रपतंत्यन्नमसि जिघृक्षुमाणा निमूयेरि शिभिरीददात्यन्तेनासौ तप
 त्यन्नेनाभिषिक्तापतंती मेघाणां अग्निर्वा अन्नेनोच्चरत्यन्नकोपेन दं प्रकल्पितं ब्रह्मणा तन्नमात्मे
 त्कपासीतत्येवं ह्यहः अन्नादूतानि जायंते जातान्यन्नेन वर्द्धते। अद्यते तित्च नूतानि तस्मादन्नतदु
 ते। १२। अथान्यत्राप्यक्तः विश्वं नृदेना मेघातनूर्नर्गतो विष्णोर् यदिदमन्नं प्राणो वा अन्नस्य
 रमो मनः प्राणस्य विज्ञानं मनस्य आतंदः विज्ञानं स्पेत्यन्नवान् प्राणवान् मनस्यान् विज्ञा
 वानानंदवाः श्वन्तवतियो हैव वेदया वंती ह्ये नूतान्यन्नमुदंतिता वत्स्यंत वस्यो न्नमात्तियो
 हैव वेद। अन्नमेव विन्नं रन्नमन्नं संवनं स्मृतं। अन्नं पशूनां प्राणो न्नं ज्येष्ठमन्नं निषक्
 स्मृतं। १३। अथान्यत्राप्यक्तमन्नं वा अस्य सर्वस्य योनिः कालस्थानस्य सूर्यो योनिः कालस्य

स्वर्गप्रये
 नृदेना

२ अन्नाभरणं ३ अन्नोत्पादनं ४ अन्नविज्ञानेन
 ५ अन्नं देवैः स्वीकृतं

निषक् अहोरात्रं

श्री
 ११

तस्यैतद्रूपं यन्निष्कृष्टादिकालानुसृतं द्वादशात्मकं वस्तरमेतद्व्याप्य मर्दमर्दवाक्यं मघाद्यं अविद्या
 र्द्धमात्रेयं क्रमेणोक्रमेण सार्पाद्यं अविद्या इति सोम्यतत्रैकैकमात्मनानवांशकं सचारकविधा
 सोम्यत्वादेव तत्र प्रमाणानेनैव प्रमीयते हि कालो न विना प्रमाणेन प्रमेयस्य पश्चिः प्रमेयोपि
 प्रमाणातां सधक्त्वा दुपैत्यात्मसंबोधनार्थं मिते वं ह्यह। यावत्पो वै कालस्य कलास्तावती पुनरस्य
 सौम्यः कालं ब्रह्मेत्फपासीत कालिका कालास्तस्यातिदूरमपसरतीत्येव ह्यह। कालास्त्रवेति नूतानि
 कालात्तद्विप्रयांति च। काले वास्तानि यथंति कालो मूर्तिरमूर्तिमान् १४। देवाय ब्रह्मणो रूपे का
 लश्चाकालश्चाथ यः प्रागादित्यात्सो कालो कलोथ यः प्रादित्याद्यः सकालः सकलः सकलस्य वा
 एतद्रूपं यत्संवत्सरः संवत्सराख्यत्वेनैव प्रजाः प्रजायंते संवत्सरेण ह वै ज्ञाता विवर्द्धते सं
 वत्सरे प्रत्यस्तं यंति तस्मात्संवत्सरो वै प्रजापतिः कालो ब्रह्मनी उमात्मा चेत्पेवं ह्यह। कालः पवति
 नूतानि सर्वाण्येव महात्मनि। यास्मिन् सुपच्यते कालो यस्तं वेद स वेदवित् १५। विग्रहवानेष कालः सि

शशरगत

मंडलः

धुराजः प्रजानां। एष तत् स्वरः सवितार्य्या यस्मादेवेमेवं इति सग्नहसंवसरादयः। सूर्यं तेथैव्यः सर्व
मिदमत्र वायु किंचित् शुभाशुभं। दृश्यते ह लोके तदेतेन स्तस्मादादिपात्मा ब्रह्माय कालसंज्ञादि
त्यमुपासीताद्विषोद्विषेत्येके य एव ह्याह। होतानेका हविर्मत्रो यशो विष्णुः प्रजापतिः। सर्वः कश्चित्
प्रनुमासीधो मुष्मिन्मातिमंडले। १६। ब्रह्मस्वाहू मय आसीदेकोनेतः प्रागनेतोदक्षिणातोनेतः प्र
तीचनेतउदीचनेतऊर्ध्वं चावाङ् च सर्वतोनेतो न ह्यस्य प्राच्यादिदिशः कल्पंते यतिर्यग्यावाङ् चोर्ध्वा
नूह्य एष परमात्मा परिमितो ज्ञातव्यो किंप्र एष आकाशमेवैष सृष्टस्तय एको जागतीत्येतस्मादका
शादेव वाचिदेवेतामात्रं बोधयत्यनेनैव वेदं ध्यायते स्मिन् प्रत्यस्तं यात्यत्येतन्नास्वरं रूपं यद
मुष्मिन्नादित्येतपत्यग्नौ चाधूमकेयनूज्योतिश्चित्रतरुमुदरस्थो यवायः पचत्यन्नमित्येव ह्याह।
यश्चैषो ग्नौ यश्चायं ह्ययं यश्चासा वादित्ये स एष एका इत्येक स्य हे कत्वमेति य एवं वेद। १७। तथा त
त्प्रयोगकल्पः प्राणापानः प्रत्याहातो ध्यानधारणातर्कः समाधिः षडंग इत्युच्यते योगोनेन यदापश्य

ज्ञानप्रकाशः

श्री

१२

तदा

नृपश्यति क्वचन वक्त्रं कर्तारि मीशं पुरुषं ब्रह्म यो निविधानुगुण्य पापविहाय परव्ययं सर्वमेकीक
रोति त्वेव ६ ह्याह यथा पर्वतमादीक्षन्नाश्रयंति मृगहिजाः । तद्वद्वह्निर्विदो दोषानाश्रयंति कदाचन
१८॥ अथान्यत्राप्युक्तं यदा वैवाहिकं विद्वान् मनो नियम्येदित्यर्थः ६ अत्राणो निशे वैयित्वानिः सेक्य
स्ततस्तिष्ठेदप्राणादिह यस्मात्संभूतः प्राणसंज्ञको जीवसास्मात्प्राणो वै नु यद्विषयधारयेत्प्राणमि
त्येव ६ ह्याह अचिन्ने चित्तमध्यस्थमचिन्त्यं शुद्धमुत्तमं । तत्र चित्तं निधाय ततश्च द्वित्रिंशं निराश्रयं
१९॥ अथान्यत्राप्युक्तमतः परास्यधारणात्तात्पुरसनाग्रानि पि उना दउ मनः प्राणानि रोधनात्
ब्रह्म तर्केण पश्यति यदात्मनात्मानमसौ रणायां सं द्योतमानं मनः ह योत्पश्यति तदात्मनात्मा
न ह ध्वानिरात्मा जवति निरात्मकत्वादसंख्या यो निश्चित्यो मोक्षलक्षणमित्येतत्परं रहस्यमित्ये
वं ६ ह्याह चित्तस्य हि प्रसादेन हंतिकर्मभुजाभुजा प्रसन्नात्मा तमनिश्चित्या सुखमव्ययममु
ताहति २०॥ अथान्यत्राप्युक्तं मूर्ध्नि गाना जी सुषुम्णारव्या प्राणसंवा रिणी तात्वंता वै चिन्ता

तत्त्वा

ह्यधरा

ह्यधरे

अज्ञानाश्रय

१ अतः करमा तुलिकथः प्रवक्ष्यामि

आ स्व त्वं स्व मा

तया प्राणोकारमनोयुक्तयोर्धर्ममुक्रमेनात्मन्यध्यग्रं परिधत्तं वेदिं याति सं यो अमहि मामहि मा
नं निरीक्षे तत तो निरात्मकत्वेति निरात्मकत्वान्तसुखदुःखभागवति केव
लत्वं लज्जता इत्येव ७ ह्याह ॥ परः पूर्वं प्रतिष्ठाप्य निगृहिता निरं ततः ॥ तीक्ष्णपार
मपारेण पश्चात् युंजीत मूर्द्धनि ॥ २१ ॥ अथान्यत्र प्यक्तं देवाव ब्रह्मणी अग्निधे
ये शब्दश्चाशब्दश्च शब्देनैवाशब्दमाविः क्रियते यतत्राहुमिति शब्देनैवाधर्म
मुक्रांतो शब्देनि धनमेत्यथाहे आ गतिरेतदमृतमेतत्सा यो ज्यत्वं तभावेत्यथ
यथोक्तं नास्ति स्तनुनो धर्ममुक्रांतो वकाशं लज्जतीत्येवं वा स्वत्वं सा अग्निध्याता
हुमि सनेनो धर्ममुक्रांतः स्नातश्च लज्जतेन्यथा परेशब्दवादिनः अवतां गुह्ययोगेन

लज्जत इति
निर्वित्तत्वं

श्री

१३

तर्ह्यदयाकाशशब्दमाकर्णयंतिसप्तविधेयंतस्योपमा यथानयं किंकिरीकां
 स्यचक्रकप्रेकविः लंघिकावृष्टिर्निवातेव दतीति तं पृथक्कृत्य हतामतीत्यप
 रेशब्दे अत्रैकब्रह्मण्यस्तं गतास्तत्रैकपृथक्कृत्यमिणोपपन्नकृतिवैक्या यथाप
 नामधुत्वं नानारसा इत्येवं ह्यहो द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये शब्दब्रह्म परं वयम् ॥
 शब्दब्रह्मणि निष्कृतः परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ २१ ॥ अथान्यत्राप्युक्तं यः श
 ब्दस्तदोऽस्मिन्नेदेते ह्यरं यदस्मात्तत्र शांतमशब्दमत्रयमशोकमानंदं च
 यं च स्थिरमवलममृतमभ्युतं ध्रुवं विलसं क्षितं सर्वपरत्वाय तदेता उपसीतेत्येवं ह्य
 द। यो सोपरापरो देवोऽकिरो नामनामताः निःशब्दः शून्यनूतस्तु मूर्द्धि स्थाने ततो न्यसेत ॥ २३ ॥ श्री

थान्यत्राप्कत्तंधनुः शरीरमोमित्येतन्न शिरः शिरवास्पमनस्तमोलक्षणं नित्वातमोतमावि
 हमागच्छत्पयाविहं नित्यालातचक्रमिव स्फुरेतमादित्यवर्णं जित्तं ब्रह्मतम संपर्यपश्य
 त्वयदमुष्मिन्नादित्येयसोमेगौ विद्वत्तिविना स्यथखल्वेनंदं दृष्ट्वा भेतत्वं गच्छतीत्येवं ह्याह। ध
 नमंतः परेतत्वे लक्षे पुचनिधीयते। अतो विशेष विज्ञानं विशेषमुपगच्छति। मानसे च विली
 ने तु यश्चुरत्वात्ममा। त्तिकं। तद्ब्रह्म चा मृतं शुक्रं सागतिलीक एव मः। १२४। अथान्यत्राप्क
 त्तं निद्रैवांतर्हिते दिव्यमुहितमयाधियास्तत्र प्रवयः पश्यतां दिव्यविलेवि वेशप्रतावाख्यं
 प्रवर्तितं प्रोतारं नारूपं विगतनिद्रं विरजं विमृत्कं विशोकं च सोऽपि प्रतावाख्यः प्रतो तानारूपो
 विगतनिद्रो विजरो विमृत्क विशोको नवनीत्येवं ह्याह। एवं प्रातामथोकारं यस्मात्सर्वमने
 कथा। पुनर्निद्रुं गते वा पितस्मान्नयोगशतिस्मृतः। एकत्वं प्रातामनसो रिं दियता नथे

ਜੀਤ ਰੀ

॥॥

इति श्री

二

तियत्तस्य ज्योतिरिव संपद्यतीत्यतस्तद्भावमविदेतौ तिनं भावय स्पिंजं निहितं यथा चिरेण तिनं मि
 त्वं मृदत्तं संस्मयत्युजं यथा मयस्कारादयो नानि नयंति प्रतश्यति चित्तं तथा श्रेयसा सहैव भित्ति
 यः ह्यहो हृद्यो काशमयं कोशमानं हं परमासयं स्वयोगश्च ततो स्माकं ते जश्चैवाग्नि सूर्ययोः
 २१ अत्र पान्पत्रा पक्कं नृतेन्द्रियार्थानि क्रियन्ते ततः प्रवृत्त्या ज्यं धृतिर्दुःखं धनुर्दृष्टी त्वानि नि
 मानमयेन चैवेषु शांतं ब्रह्मकारपा रं निहत्याद्यः संमोहमौली दृष्टे र्घ्या अंडली तं शीघ्रं च वेद्य
 निमानं ध्वस्तः क्रोधज्यं प्रलो नदुःखं धनुर्दृष्टी त्वेद्यमयेन चैवेषु पोमानि रक्कुलानि हंति
 तं हत्वोकारं पुनरेना तद्दृष्ट्या काशस्प पारं तीर्त्वा विनृत्तौ नरा काशे शनैर्वा वटै बावट
 तद्वा तु कामः संविशत्येवं ब्रह्मशास्त्रं विशेषतश्च उज्ज्वलं ब्रह्मकोशं प्रत्युदेकं वगि मने लतः
 उदः पूतः शून्यः शांतो प्राणो निरात्मानो ह्ययस्त्विह शश्वतो जस्य तत्र स्वमहिम्नि तिष्ठ

संन्यासे
 दृष्टान्तमात्र
 ह्यलं

अत्रानुमेयं
 २१

अतिष्ठ २ उज्ज्वलं

लं तु ५

त्यतः स्वमहिम्नि निहमानं दृष्ट्वा हतचक्रमिव संसारचक्रमा लोकयातीत्येवं ह्यह। घ।
दिर्भासैस्तु युक्तस्य नित्ययुक्तं देहिनः। अनंतः परमो गुह्यः सम्पन्नयोगः प्रवर्तते। रजस्त
मो ज्ञां विदुः सपुत्रसमिद्धस्पदे हिनः। पुत्रद्वारकटकेषु सक्तस्य न कदाचना ॥ २८ ॥ एवमु
त्क्रांतहृदयः शाकायन्यस्तस्मै नमस्कृत्य चानया ब्रह्मविद्यया राजन् ब्रह्मणाः पंथान
माकृताः पुत्राः प्रजापतेरिति संतोषं ब्रूयन्ति तिसाशांतत्वं योगिन्यासादवाप्नोतीत्ये
तद्गुह्यतमं न पुत्राय न शिष्याय न शांताय कीर्तयेदित्यनन्पन्नकृत्याय सर्वगुणसंपन्न
यदधादिति ॥ २९ ॥ उंचो देशे शुचिः सत्वस्य सादधीयानः। सदा दीसध्यायी सत्यया
जी स्यादित्यतः स ब्रह्मति सत्पन्निला चित्ति निर्वृत्तो न्यस्तत्फलं विनपाशो निराशः परेष्वा
त्मवद्विगतजयोनिः कामोक्तयमपरिमितं सुखमाकम्पति यतिपरमं वैशेवधेरि

श्री

१९

जीवम्

वपरस्पोहरतायं निष्कामत्वः सहि सर्वकाममयः पुरुषो ध्यवसायसंकल्पान्निमानि वि
गोबद्धो तस्तद्विपरितो मुक्तौ त्रैक आहुताः प्रकृतिनेदवशा ह ध्यवसायात्मवंधमुपाग
तो ध्यवसायस्य दोषस्तथादिमोक्षोभनसा ह्येव पश्यति मनसा शृणोति कामः संकल्पो
विविकिसाश्रद्धाश्रद्धाधृतिरधृतिः। ईधीनीरित्येतत्सर्वमन एव गुणोद्ये रूढमानः क
धुरवीक्षतश्चास्ति रश्च वल्लो बुध्यमानः स स्पृहो व्यग्रश्चानिमानित्वं प्रयाता इत्यहं सोममे
मित्येवंमन्यमानो निबद्धात्मात्मनात्मानं कालेनेव खचरोतः पुरुषो ध्यवसायसंकल्पा
भिमानलिङ्गो बद्धो तस्तद्विपरितो मुक्तस्तस्मान्निरध्ववसायोनिः संकल्पो निरनिमान
स्ति चेदेतन्मोक्षलक्षणा मेधात्रब्रह्मपदव्येषोत्रधारविवरो नेनास्य तमसः परगमि
ष्यत्यत्र हि सर्वकामा समाहिता इत्यत्रोदाहरंति। यदापंचावतिष्ठते शान्तिनिमनसा स

चात्यन्तः

६। बुद्धिस्तु न विचेष्टते तमाहुः परमांगतिमिति ते तदुक्तांतर्हृदयः शाकायन्यस्तस्मै नमस्कृत्य
 लायथाबुधपवारीलततत्प्रेमरुदुत्तरायणांगतोनपत्रोद्धर्तनागतिरेषोत्रश्रुतपथः
 सोरं हारं नित्योर्ध्वेन विनिर्गता इत्यत्रोदाहरंति। अनंतरश्च यस्तस्वदीपवत्तपः स्थितो हृदि
 सितासिताः कुडुनीजाः कपिला मृदुलोहिताः कर्ध्वनेकास्त्वितस्तोषीः यो नित्यं सूर्यमंडले। व्र
 ह्मलोकमतिक्रम्य तेन यांति परांगतिं। यदस्यान्यदृशमिश्रतमूर्धमेवास्थितं तिन देवकाया नि
 नाः स्वधामानि प्रपद्यते। येनेकं रूपाश्चाधस्तादृशमयोस्य मृदुभजाः। इह कर्मणि नो गाय
 तैः संसरति मोक्षशः। तस्मात्सर्गः स्वर्गापवर्गहेतुर्न गवानस्यार्कदित्य इति। ३०। किमात्मका
 निवा एतानां हि पाप्मा प्रचरंत्कृतं ताचेतेषां मिह को नित्यं ताचेत्पाहप्रत्याहात्मात्मकानां
 त्यात्मा ह्येषा मुहुता तियंतस्वाप्सरसो नानवीयाश्च मरीचयो नामाथ पंचजिरश्मिनि विष

२ उत्पत्तिः
 विषयाः

तानेद्विषये

श्री
 १७

यान्तीति कृतमत्रात्मेतियोयः छद्मः पूतः सून्यः शांतादिलक्षणात्कः स्वकैर्द्विगैरुपगृह्यतासौ
बह्विंशमलिंगस्याग्नेर्यदौक्षुमाविष्टं चापांयः शिवतमोरस इत्येकेथवा कूओत्रं च सु
र्भनः ज्ञातारत्नेकेयबुद्धिधितिस्मृतिः प्रज्ञातदित्येकेयतेवाएतस्येव यथैवेह बीजस्यां अरा
वाथ पूमाचिर्विस्फलिगाश्वाग्नेश्चेत्पत्रोदाहरंति। वक्त्रे च पक्ष्मखलुविस्फलिङ्गाः सूर्यान्म
याषाश्चतथैव तस्या। प्रज्ञादयो वै पुनरेव तस्मादस्युच्चरंतीह यथाक्रमेण। ३१। तस्मादाए
तस्मादात्मनी सर्वे ज्ञाताः सर्वे लोकाः सर्वे वेदाः सर्वे देवाः सर्वाणि च नूतान्युच्चरंति तस्योपनिष
सत्यस्य सत्यमित्यथ यथा देधा मेरन्माहितस्य एव कूधमानिश्चरंत्वेव वा एतस्य महतो नूतस्य
निःश्वसितमेतत्तु यस्मै दोयजुर्वेदः सामवेदो यर्वागिरसा इति हासः पुरातानं विद्या उपनिषदो
काः सूत्राण्यनुष्मारव्यातानि व्यातान्यस्यैवैतानि विष्णुनूतानि। ३२। पंचेष्टकोवा एषो गिर्य
संनगरस्तस्येमा इष्टकायोदासंतो ग्रीष्मो वर्षाः शरद्धे मंतः। शिशिरः सशिरः पक्ष्मसीष्टपुष

वानैषोऽग्निः पुरुषाविदः सेयं प्रजापते प्रथमा चितिः करैर्यजमानमंतरिक्षमुत्क्षिप्तवायवे प्राप्य तत्
 प्राणो वै वायुः प्राणोऽग्निः सस्ये मा इष्टकायः प्राणो व्यानो पन्नः समानज दानः स शिरः पक्षसी ह
 ह पुष्पवानैषोऽग्निः पुरुषाविदस्तदिदमंतरिक्षं प्रजापते द्वितीया चितिः करैर्यजमानं दिवमुत्क्षिप्त
 श्रेष्ठाय प्राप्य तदसौ वाऽप्रादित्यः इंद्रः सैषोऽग्निस्तस्ये मा इष्टकाय इक्षुधुः सामाथर्वो गिरसा
 इति हामपुराणाः स शिरः पक्षसी ह पुष्पवानैषोऽग्निः पुरुषाविदः सैषा योः प्रजापते तृ
 तीया चितिः करैर्यजमानस्यात्मा विदुषा दानं करोत्यथा त्मविदुता हि पृथक् प्राप्य तत्
 तत्रानं शीघ्रोदीनवति ३३। एषो विना ह पत्यो तं तं दक्षिणाग्निर्द्यौः शिखनीयस्तत एव
 पवमानः पावकः शुचिः आविः स तमेतेनास्पृश्यं पतः पवमानः पावकः शुचिः
 संघातो हि जाठरस्तस्मादग्निर्यष्टव्यश्चेतव्यसोतव्यो निध्यातव्यो यजमानो हविर्गृही

जलकायज्ञाव १५४४ ३५० स्तेजपुङ्गवः

त्वादेवताचिध्यानमिवति॥ हिरण्यवर्गशक्तनो हृद्यदित्ये प्रतिष्ठितः। मण्डुहः सस्तेजो ह्येषः सो
स्मिन्नमो यजामहं इति वापि मन्त्रार्थः॥ विचिन्तोति तं सा विबुधैरेतन्मनो स्यान्निधेयः॥ यो
बुद्धो तत्त्वो ध्यायी ह मनः शान्तिपदमनुस्मृत्यात्मन्येव धत्ते त्रे मे लोकानवति॥ यथा निरि
धनो बद्धिः स्वयोनौ उपशाम्पात तथा च त्विदं यथा चित्तं॥ स्वयोनौ उपशाम्पातो स्वयोनौ उप
शान्तस्म मनसः सत्यकामतः॥ इन्द्रियाग्रविमूढस्यानृताः कर्मवशानुगाः॥ चित्तमेव हि संसारं
तत्प्रयत्नेन शोधयेत्॥ यच्चित्तस्तन्मयोनौ गतिगुह्यमिव तन्मना तनं॥ चित्तस्य हि प्रसादेन हन्ति क
र्मपुनः पुनः॥ प्रसन्नात्मात्मनि स्थित्वा मुख्यमव्ययमश्नुते॥ समासक्तं पथा चित्तं जेतो विधायो
चरे॥ यद्येवं ब्रह्मणि स्यात्तत्को न मुच्येत बन्धनात्॥ मनो हि द्विविधं त्रोटं शुद्धं चाशुद्धं मेव च॥
अशुद्धं कामसंपर्कितं शुद्धं कामविजातं॥ लयविशेषपरहितं मनः तत्त्वा मुनिश्चलं॥ यदा
यात्पमनी जायते तदा तत्परमं पदं॥ तावन्मनो निह्वयं हृदि यावत्क्षयं गतं॥ एतत्ज्ञानं च

रो

मोक्षं च शेषा न्येयं च विस्तारः समाधीनैर्धौतमलस्य चेतसा निवेशितस्यात्मनियतमु
 खं न वेत्ति न शक्यते वसीयितुं गिराजदास्य यत इतं करणेन गृहीतो अपा मण्यो ग्रीवो
 वाव्यो म्रियो मनलस्येत् एव मंत गतिं यस्य मनः सपामिच्यते मन एव मनु
 व्यातां कारणावंधमोक्षयोः बंधाया विषयासंगिभो नो निविष्य ६ स्मृ
 तामिह तोना विनिहो नमन्निचिदज्ञाननिधायिनां ब्रह्मणा पदव्योमा
 नुस्मरणा विरुद्धं तस्मादभिर्धृष्ट्य श्वेतव्यो निध्यातव्यः ॥ ३४ ॥ नमो ग्रथे पृथिवीशति
 ने लोकस्मृते लोकमस्मै यजमानाय धोहि नमो वायवे तारिस्तु किते लोकस्मृते लोकम
 स्मै यजमानाय धोहि नमो आदित्याय दिवि किते लोकस्मृते लोकमस्मै यजमानाय धो
 हि नमो ब्रह्मणे सर्व किते लोकस्मृते सर्वमस्मै यजमानाय धोहि हिरण्येन पात्रेण
 सत्तस्या सिद्धिं मुखं देवा दित्ये पुरुष

स्तोत्रव्ये

श्री

१२

श्री
२०

विम

दीपव

गुह्यनाममः
६३५

भवत एतत्संयधम एतद्यजुरे तत्तप एतदग्निरेतद्वायु रे तत्प्राण एतदापरतत्त
इमा एतत्तु शुक्रमेतदमृतमेतद्बल विषयमेतद्भानुर एविस्तस्मिन्नेव यजमानसं
धव इव ब्रवीयंते एषा ब्रवीत्येकं तावहि सर्वे कामाः समाहि ता इत्यत्रोदाहरंति ॥ ३४ ॥ शु
भ्रः रय इवाणुवाते रिते सः स्फुरत्यसावं तर्गः सुलौ रो ॥ यो हि वः वित्त स स वित्त स द्वे त
वित्त से कथा मे तस्या न्न दानं कश्च ॥ ये बिंदव इवोभ्युच्चरंत्य जस्रः विद्युदिवाभ्रा विषय
रमे व्यामनाते विषो वे यशस आश्रयवशा जुयन्ति रूपा इव क स वर्मन ॥ ३५ ॥ देवाव
खल्वेते ब्रह्म ज्योतिषो रूप केशांत मे कः समदं वै क मथय जु शांतं तस्मा धरं खमथयत्
समदमिदं तस्मान्नं तस्मान्नं त्रौषध्या मिषपु रो गशस्त्रालीपाकादि जियं यमं नर्वेद्या
मास्य वशि षे रत्न पानैश्चा स्प माह वानी यमिति मत्वा ते ज सः समृद्धे युग्य लोक विजि

श्री
२०

दो०

जीवन्मुक्ता
तवत्

यथायि अमृतं वायवाग्नेदाहरं त्यजि होत्रं जुहुयात् स्वर्गकामो यमराज्यमग्निहोमेनाग्नि
यैर्जाते सोमराज्यसु ह्येनसूर्यराज्यं वा उशिना स्वाराज्यमग्निरात्रेण प्राजापत्यमासहस्र
संवत्सरात् क्रतुनेति ॥ वत्सधिरुक्तेह योगायथादीपस्य संस्क्रितिः ॥ अंतर्गं जेययोगादि
मोक्षितावात्स्यं वीतथा ॥ ३६ ॥ तस्मात्मित्यनेनेतदुपासीतापरिमितं ते जस्तत्रिधमिहितम
ग्नादिद्ये प्राणे ये षाना इन्न बहुमित्येषामोहुतमादित्यंगमयत्यतो योरसोस्त्रवत्सउद्गीथ
वर्षतितेनेमे प्राणा प्राणेभ्यः प्रजाइत्यत्रोदाहरंतियद्विरग्नौ रूपते तदादि संगमयति तस्म
यो रश्मिनिवर्षतितेनानां भवत्यन्ताद्भूतानामुत्पत्तिरित्येच ॥ ३७ ॥ अग्नौ प्रास्ताहुतिः स
म्यगादित्यमुपतिष्ठते ॥ ओषिषा जुयते वृष्टिर्वृष्टेरन्तं तत् प्राजा ॥ ३८ ॥ अग्निहोत्रं तु ज्ञानो लोका
जालं भिन्नं ततः संमेहं ब्रह्मन् क्रोधाः सुक्वानः काममग्निं प्रायमानस्ततश्चतुर्जातं ब्रह्मको

३७

शंभिंदतः परमाकाशमत्रहि सौरसोम्याग्नेय सात्वि कानिमंडलानि जित्वा ततः शुद्धसत्त्वां
 तरस्वमवलममृतमभ्युतं ध्रुवः विष्णुसंज्ञितं सर्वापरंधाम सत्यकाम सवितृत्वसंयुक्तः
 स्वतंत्रं चैतन्यं स्वे महिम्नीति समानं पश्यत्यत्रोदाहरंति ॥ रविमध्ये स्थितः सोमः सोममध्ये
 उता शनः ॥ तेजोमध्ये स्थितः सत्त्वः सत्त्वमध्ये स्थितो व्यतः ॥ शरीरप्रादेशां गुह्यमात्रम
 रोगरूपार्यध्यात्वा तः परमतंगच्छत्यत्र हि सर्वे कामाः समाहिता इत्यत्रोदाहरंति ॥ अगु
 ह्यप्रादेशां शरीरमात्रं प्रदीपप्रतापः दिस्त्रिंधा हि ॥ तत्र ब्रह्माभिपूयमानं महोदेवो भु
 वनान्याविवेशा उ नमो ब्रह्मरौममः ॥ ३६ ॥ षष्ठः प्रपाठकः ॥ अग्निगर्भे त्रिंशद्द्रव्यं तत्र वसंतप्रा
 णान् च त्राणि वसवपुरस्तादुद्यंतितपंतिवर्षंति स्त्रुवंति पुनर्विशंत्यंत विवरो रोहंत्यवि
 त्यो मृतौ गभीरो गुप्तो नद्यो घनो गहनो निर्मुखाः शुद्धो भास्वरोगुणमुक्मघो निर्वृतिषो

जीश्वरः सर्वज्ञो महो प्रभो यो नाद्यंत श्रीमान् यो धीमान् निदेश्यः सर्वसूक् सर्वस्यात्मा सर्ववृत्त-
हृत्मी यो यो नृक सर्वेशानः सर्वस्यांतरांतर इति ॥ १ ॥ इति स्त्रिष्टुप्यं वदशो ब्रह्म द्वीप्सो यो
न सो मो रुद्रा दक्षित उद्यति तपति वषंति स्त्रुवंति पुनर्विशं स्यंत विवरेणो ह्येनाद्यंतो प
रिमितो परिबिन्नो परप्रयोज्य स्यंत त्रोलो गो मृतो नंत शक्तिदत्ता मा स्वर इति ॥ २ ॥ म
रुतो जगती सप्तदशो वै रूपः वषंति प्रपानः श्रुक् आदि साः पश्चादुद्यति तपति वषंति
स्रुवंति पुनर्विशं स्यंत विवरेणो हति तत्र शांत मशब्द मभय मशो कमानंदं रसं स्त्रि
मनस ममृत मयु वै ध्रुवं विष्णु संज्ञितं सर्वापरं धाम मेति ॥ ३ ॥ विश्वे देवाः अनुष्टुबे कविरो
वैराजः शरत् समानो वरुणा साध्य उत्तरत उद्यति तपति वषंति स्त्रुवंति पुनर्विशं
स्यंत विवरेणो हं सतः शुद्ध पूतः शून्यः शांतो प्राणो निरात्मानंत इति ॥ ४ ॥ मित्रावरुणौ

२२

मंक्तिस्त्रिगुणवत्रयस्त्रिंशोशकरैवतेहेमंतशिशिराठुदानो गिरसश्चंद्रमा ऊहृजिं
 तितपंतिवर्षंति स्तुवंति पुनर्विशंयंतविबरेतो हंतिप्ररा वारयं प्रतो तारंजां
 पठविगतनिंदुं विजरं विमृस्यं विशोकमिति॥५॥ शुनिरुहकेवुरगरहो
 यहनरविहमसं रत्नेभाद्योधस्तादुद्यंति तपतिवर्षंति स्तुवंति पुनर्विशंयंत
 विबरेतो हंति यः प्रज्ञो विधरराः सवंति रोदरः शुद्धः प्रतो जातः हंतः शातंति
 ति॥६॥ एष हि रवत्वात्मा तर्ह दये लीयादौ निमिरिव विश्वरूपोऽस्यैवान्तरिक्षं
 सर्वमस्मिन्नो ता इमाः प्रजा एष तस्मात्मा पद तपाप्मा विजरो विमृस्य विशोकं
 विविकिंसो विपाशः सत्यसं कल्पः सत्यकाम एष परमेश्वर एष भूताधिप

श्री
२२

संगः
बगहिल
हडिकलो

तिरेवभूतपात्रएवमेवविधरराएषहिस्वात्मेशानशंभुर्वीरुद्रः
प्रजापतिविश्वस्रकहिरत्यगमःसहंप्रायोहंसशास्त्राभुतोविष्णुर्नारायणो
यश्चैषाग्रायश्नायंहृदयेयश्चासाग्रादित्येसएषएकस्तस्मैतेविश्वरूपा
यस्येतन्महिम्नैतायनमः॥७॥आपदानीशोनोयसगारिजनमोहजाल
स्तेष्वेयोनिर्दृष्टज्यैःसहस्रगस्यैषवाद्येधुरस्तादुत्तेष्वधस्तंवेनास्मि
म्यंयथयेवान्येहनिप्रसुदितानिप्रवास्तानिप्रयावनकार्येनिर्दि
ष्टोपजीविनोथयेवान्येहधुरयाजाकप्रयाजयाज्ञकोश्रदशिष्याःश्रुश्रु
शस्त्रविदोसोथयेवान्येहचाटुजटनटमदप्रवर्जितरंगावतारियोराजकर्म

सा नारायण

चिह्न

निकामनाम

२३

उपरि स्था

लिपतितादयो धये वा न्ये ह य ह रा ह स न्न गरा पिशा वो ~~बृहद्व~~ राग्र
 हादीनामर्थं पुरस्कृत्य शमयाम इत्येवं बुवा लोथ चोयै न्ये ह वृथा कथा
 यं कुंडलिनः कापालिनोपये वा न्ये ह ध्यात कट्टं तं कुहके इत्यादि वैदिके
 पुष्परिनुमिच्छन्ति तेः सहनसु वसेत् प्राश्य नूतनैतस्कराग्रस्वर्ग्या इत्येव
 ल्याह ॥ नैरात्मवादकुहके मिथ्या दृष्टं तदेतजि ॥ भ्राम्यं लोको न जानाति वेद
 विद्यां तं नुयत् ॥ ७ ॥ बृहस्पतिर्वैश्वको नूत्वे इत्यादि प्रयासास्तरेभ्यः ॥ हमाये
 मामविद्यामस्मन्नमाशिवमशिवमिह दिश्यं त्यशिवं शिवमिति वेदादि
 शस्त्रहिंसकश्च मानिध्यानमस्त्विति वदं त्यतो नैनामजिधीयेतान्येषा

श्री

२३

या

वधो वेणरतिमात्रं फलमस्या वृत्तम् तस्यैव नारं मणीये ये वः ह्याह ॥ दूरमेते वि
 परीते विष्णुः प्रविद्या च विद्येति ताता ॥ विद्येति ध्यानी पितृना वि के तस्य मन्येन
 वा कामा बहवो लो लु पंते ॥ विद्यां च विद्यां वयस्तद्वे दो जयं सह ॥ अविद्याया मृत्यु
 नीर्वा विद्याया मृतमश्नुते ॥ अविद्याया मंते रे वेद्यमानाः स्वयं धीराः पंडितं मन्यमा
 नाः ॥ इंद्रम्यमाणाः परि पंति मूढा ग्रंथे नेव नीयमाना यथा धा रति ॥ ॥ देवा सुरा हवे
 य आत्म कामाः ब्रह्मणो तिकं प्रया तात्तमे नमस्तु त्वो नु नंगव नू वय मास कामाः स खं नो बूढी
 सतश्चिरं ध्यात्वा मन्यता न्यता स्मानो वै ते सुरा ॥ अतो न्यतम मे तेषा मुक्तं तदि मे मूढा उ
 पजीवंत्य जिष्वां गिरा स्य जिष्वाति नो नृता नि शंसि नः सत्य मि वानृतं पश्य ती द्रु जाला व
 दित्यतो यद्दे देषा निहितं तस्यैव यद्दे देः पू क्तं ती ह्वां स उपजी वंति तस्मात्त ब्रा ह्मणा ना

१ वेदशास्त्रतत्परि

गो गे धा
स निः

अपराध

वेदविद्यां विना नाशयादिति २४

२४

वीजवृत्त
उत्पत्तिः

अथः

उत्पत्तिः

सारणी

वेदिकमधीयेतायमर्थस्यादिति ॥ १० ॥ एतद्वावतत्स्वरूपं न मनसः खेतर्तुतस्य यत्परं तेजस्तत्र
ध्मातिहितमग्ना आदित्ये प्राण एतद्वावतत्स्वरूपं न मनसः खेतर्तुतस्य यद्दोषुमित्येतदक्षर
मनेनैव तदुद्बुध्यते दयत्यक् सत्यं ज सं ब्रह्म धीया लंबं वात्रैवैतस्मीरणे प्रकाशप्रक्षेप
कोला स्था नीयमेतत्तद्धूमस्यैव समीरणे न प्रसिद्धशाखये वाक्रम्य सं धमस्कंधम
नु सरत्यप्सु प्रक्षेपकोलवर्णस्यैव तस्य चोत्थमिवाग्निध्मनुविसृतिरिवैतदित्य
त्रोदाहरणं यत्कस्मादुच्यते वैद्युतो यस्मादुच्चारितमात्र एव सर्वं शरिरं विद्योतय
ति तस्मादोमित्यनेनैतदुपासीतापरिमितं तेजः ॥ पुरुषश्चाक्षुषो यो यंदक्षिणे क्षिण
वस्ति तः ॥ इन्द्रो यमस्य प्राये यं सद्ये नाक्षिण्यवस्ति तः ॥ समागमस्तयोरेव हृदयां तगतिः सु
षो ॥ तेजस्तद्धो हि तस्यात्र पिंड एवेतयोस्तयोः ॥ हृदयादायती तावच्चक्षुष्यस्मिन् प्रतिष्ठिता ॥ श्री
॥ सारणी सा तयोर्नाडि द्वयोरेका द्विधा सती ॥ मनः कायाग्निमाहं तिस्रे रयतिमारुतं ॥

योः
स्ता

श्री

२४

नारायण

२५

मारुतसूरमिव न मई जनयति स्वरं ॥ ^{वि}रुजाग्नियोगा ^{धु}त्तुदिसंजयुक्तं मणो र्वपुर्द्विरणु
कंठदेशे ॥ जिह्वाग्रदेशे अणु कंठविद्धि निर्गतं मानु काम व माहुः ॥ न पश्यन् मृत्यु
पश्यति न रोगं नो तदुखतो ॥ सर्वं हि पश्यन् पश्यति सर्वं प्राप्नोति सर्वं शः ॥ वीरु
षः स्वप्रचारी वसुधैः कुप्तापरश्च यः ॥ जेदाश्चैते स्युः चत्वारः स्युः स्युः यं महत्त रं ॥
त्रिष्वे कपाश्चैत ब्रह्म त्रिपात्ररति शो नरे ॥ स त्वानृतो पन्नो गायार्द्धिती भावो
महात्मन इति द्विती भावो महात्मन इति ॥ ११ ॥ ॥ सप्तममपाठकः सप्तमिः मग
नमत् ॥ ॥ संवत् १७२७ वर्षे लिखितं शुक्लशिव नर सुंदारकानाथेन पंचमिकाकु
नशुदिमंदवासरे ॥ ॥ शुभमस्तु सर्वजगतः ॥ ॥ नमः ॥ ॥ शुभं ॥ ॥ कल्याणं ॥ ॥

श्री

२५

इति ननु वेदात् अवतत्तात्
 सांख्येयान्। मुद्रां शुभ
 पालकोत्तरां शुभान्ति फलं
 लजेत। मोहातीता विभुको मुनि
 निरालिहितो मोहसंश्रुतम् तिस्रि
 क्षी स्वातेत दुर्खे प्राप्ति फलिते वपु
 गीयते सो प्रमाता। इत्याह उच
 माणां फलमधिधिषणा हतिस्त
 व्याप्तचित्तोपाधिर्माहो वृशवृष
 मुखविषयगः स्यात्प्रमेयपरोत्तम

१३/११

इति मैत्रायणी योगनिषत्

१६०

१३/११